

Als een open scheermes door de wereld

Theatergroep Hollandia speelt Woyzeck

*Woyzeck, het stuk dat Georg Büchner bij zijn dood
onafgewerkt en in fragmenten achterliet, wordt beschouwd
als een van de eerste moderne drama's.*

*Hollandia's encenering vermeed terecht de gebruikelijke
sociale of psychologische interpretaties, vindt Bart Philipsen.*

'Maar wat doen jullie dan met de stemmen die Woyzeck hoort? Woyzeck hoort toch stemmen, of niet soms?' Moderator Wim Van Gansbeke, ingehuurd door de Singel voor een nabespreking met regisseurs en acteurs van *Woyzeck*, kan een lichte irritatie niet onderdrukken als hij deze vraag aan Hollandia's huisdramaturg Tom Blokdijk stelt. Die vindt Woyzecks gedrag eigenlijk niet zo buitengewoon vreemd, laat staan gestoord. 'Mijn vrouw komt uit een familie waar ze allemaal stemmen horen. Ik heb dat nooit vreemd gevonden.' Gelach natuurlijk, net zoals bij het verbaasde stilzwijgen en schouderophalen van regisseur Johan Simons, als moderator Van Gansbeke hem vraagt naar het sociale aspect van *Woyzeck*; of ze Büchners stuk dan niet als sociaal-politiek drama hebben gelezen? Neen, daar hebben ze niet zo onmiddellijk aan gedacht. Vroeger, ja, in de zestiger jaren...

De lapidaire afwijzing van de voor de hand liggende verwijzingen naar het sociaalkritische aspect en het thema van de waanzin in Büchners *Woyzeck* roept natuurlijk vragen op. Büchners verontwaardiging over de schrijvende discrepantie tussen de maatschappelijke realiteit en de haast nog feodale machtsstructuren van zijn tijd kan alleen al op biografische basis niet ontkend worden. De laatste en belangrijkste jaren van zijn korte leven (1813-37) heeft Büchner als politiek vluchteling doorgebracht, vooral in Straatsburg, waar hij ondertussen met succes na-

tuurwetenschappen studeerde. Zijn actieve deelname aan een ondergrondse revolutionaire beweging en het niet mis te verstane politieke pamflet *Der Hessische Landbote* maakten van hem een persona non grata in zijn geboorteplaats Darmstadt. Het heeft hem niet belet in enkele jaren een poëtisch oeuvre bij elkaar te schrijven, dat tot het belangrijkste behoort wat de Duitse literatuur heeft voortgebracht. Het is geen toeval dat één van de meest prestigieuze literaire onderscheidingen in het Duitse taalgebied naar hem werd genoemd.

Waanzin

Als toneelacteur wordt Büchner niet ten onrechte als voorloper van de hedendaagse Duitse dramaturgie beschouwd. Deze eer dankt hij vooral aan zijn literaire testament *Woyzeck*: een bundel onafgewerkte en ongeordende, haast onleesbare fragmenten, moeizaam ontcijferd en in vier handschriften gesorteerd - een kluisje voor échte filologen (én postmodernisten!), want met dat fragmentaire testament kunnen eindeloze variaties gemaakt worden, die elk een eigen versie en dus interpretatie vormen. Dat gegeven hebben ook theaterregisseurs niet naast zich neergelegd. Op het ogenblik van zijn dood was Büchner net benoemd tot docent aan de universiteit van Zürich. Hij promoveerde in Straatsburg en had zich gespecialiseerd in het in die tijd nauwelijks ontgonnen gebied van de neurologie. Van zijn wetenschappelijk

onderzoek over het zenuwstelsel (i.c. van de karper) naar de belangstelling voor het historische geval van de 'geschifte' soldaat Woyzeck, die zijn meisje had vermoord, is niet zo'n grote stap. Het 'geval' Woyzeck was een bekende zaak, die tot hevige discussies over de toerekeningsvatbaarheid van de dader van deze passionele moord aanleiding had gegeven.

De waanzin is trouwens een constant motief in Büchners werk. Ze fungeert echter minder als realistisch, in casu psychopathologisch gegeven, dan wel als metaforische modus van kritiek op het vermolmd en werkelijkheidsvreemde idealistische mens- en wereldbeeld. Terecht wordt vaak verwezen naar de novelle *Lenz*, die Büchner kort voor *Woyzeck* had geschreven: een schitterende poging om in een weerbarstige, poëtische taal het bewustzijnspectief van de waanzinnig geworden toneelacteur J.M.R. Lenz (1751-92) weer te geven. Lenz is in menig opzicht de vader van het sociale en politieke drama. Maar via het gefocaliseerde 'verrückte' perspectief van Lenz verwoordt Büchner een ervaring die dieper reikt dan het psychische, sociaal-politieke of esthetische niveau, nl. de ervaring van een waarlijk modern bewustzijn, dat zijn eigen negativiteit en die van de wereld onderkent. Stefan Hertmans heeft die ervaring onlangs in de metafoor van de 'kopnaad' (in zijn gelijknamig toneelstuk) verdricht. In *Lenz* lezen we: 'De wereld, die hij had willen gebruiken, vertoonde een onvoorstelbare scheur; er was in hem geen haat, geen liefde, geen hoop - slechts een verschrikkelijke leegte, en toch ook de folterende onrust om ze op te vullen. Hij had niets.' Om die spanning tussen de ervaring van leegte en onrust en het niets dat overblijft na de hopeloze poging die leegte zelf te vernietigen, gaat het ook in de *Woyzeck*-lectuur van Hollandia.

Onbuigzaam hart

Terug naar de nabespreking. Wat op het eerste gezicht niets anders lijkt dan de klassieke nukkigheid van kunstenaars tegenover kritiek en interpretatie, krijgt hier dus het karakter van een zelfverzekerde en zeer consequente weerlegging en nuancering. Hollandia is niet geïnteresseerd in een Woyzeck die het slachtoffer is van sociale mistoestanden; een Woyzeck die schandelijk misbruikt wordt door de gecorrumpeerde vertegenwoordigers van Macht (de Kapitein) en Kennis (de Dokter) en hun ondergeschikte representanten (de Tambour-Majoor); en die daardoor gek wordt en een wanhoopsdaad begaat (de moord op zijn vrouw Marie), waardoor hijzelf de sluipende